

A XVIII. század az utolsó a történelemben, amelynek még voltak igazi polihistorai, azaz olyan értelmiségiek, akik a tudományos és politikai gondolkodás, ha nem is minden, de legalábbis számos területén próbára tették képességeiket. Azért lehetett ez így, mert a Fény századát az akkor élők és alkotók is fordulópontnak érezték az emberiség történetében. Azok, akik az új, felvilágosult gondolat erejét érezték magukban, le akartak számolni a múlt számos, sötétnek és elmaradottnak ítélt intézményével. Úgy gondolták, hogy az új, a rációra és a természet közelségére alapított „felvilágosult” gondolat tulajdonképpen egyetemes, minden tudományt áthat, így ez a tény feljogosítja őket arra, hogy bátran szabadjára engedjék tollukat bármely őket érdeklő kérdésben, legyen az politika, irodalom vagy akár természettudomány. Ezt bizonyítandó, elég ha arra gondolunk, hogy az Enciklopédia szerzői milyen eklektikusan választották meg az általuk megírandó szócikkeket. Maga Turgot is meglehetősen szabados témaválasztással vett részt a nagy műben, ő írta az Etimológia, a Lét, a Nyújthatóság, a Vásárok és Piacok, valamint az Alapítványok témáival foglalkozó szócikkeket. Egyetemes érdeklődésű gondolkodó tehát ő is, főleg, ha hozzátesszük, hogy élete végéig – meglehetősen közepes színvonalon – versírással és latin versfordítással is foglalkozott. Ha ez utóbbi tevékenységével nem is, az összes többivel kiérdemelte kortársai és az utókor figyelmét, sőt általában elismerését is. Kevés olyan alakja van a francia történelemnek, akit senki sem vet meg, és senki sem gyűlöl, hanem általános tiszteletnek örvend. Ejtsünk hát pár szót életéről, nézeteiről, nem mindennapi karrierjéről (és persze bukásáról), végül pedig a toleranciáról szóló levelekről.

Turgot – az Ancien Régime utolsó esélye

Anne-Jacques-Robert Turgot 1727. május 16-án született Párizs városában. Apja, Michel-Étienne Turgot szintén jelentős személyiség volt,

fontos tisztet viselt, ő volt a főváros *prevot des marchands*-ja¹, a király híű és kiválóan képzett tisztviselője. Eme tisztségét 1727–40 között töltötte be, a király nem egy alkalommal kifejezett megelégedésére. Négy gyermeke közül a legifjabb „a mi Turgot-nk”, aki életrajzírói szerint a féltékenység jólnevelt gyermek volt. Iskolai eredményei és előmenetele viszont annál lenyűgözőbbek. 1743-ban a Saint-Sulpice szemináriumába kerül, úgy látszik tehát, hogy rendkívüli képességeit papi pályán fogja kamatoztatni. 1746-ban korengedménnyel – különleges képességeire és apjaura érdemeire való tekintettel – a teológiai fakultás hallgatói közé lép, ez a Sorbonne igazi elitképzője. Turgot itt is kitűnik, nem mély vallási elkötelezettségével, hanem tehetségével és fanatikus munkaszeretetével. Már régen érzi, hogy az egyházi pálya nem neki való, ahhoz pedig, mint egy levelében említi, nincsen kedve, hogy egész életében maszkot viseljen (Franciaországban a korban nem ritka a bevallottan ateista püspök vagy akár érsek). 1751-ben döntést hoz tehát: feladja egyházi pályafutását, a párizsi Parlament alügyésze, később tanácsosa, majd 1753-tól *maitre des requetes*-e² lesz.

A következő lépcsőfok már elég magas: 1761-ben Limoges és környékének intendánsává³, óriási (bár elég elmaradott) területen a király gyakorlatilag teljhatalmú képviselőjévé nevezik ki. Új tisztében Turgot

¹ A *prevot des marchands* a céhek elöljárója, gyakorlatilag a municipalitás első számú embere.

² A *maitre des requetes*-ek a Királyi Tanács alá rendelt tisztviselők, feladatuk az eléjük kerülő ügyek véleményezése; a döntési jog természetesen a Tanácsé. Önmagában nem túl jelentős feladat; de az előrelépés lehetőségét rejti magában.

³ Az intendáns a központi hatalom gyakorlatilag teljhatalmú képviselője egy tartományban (généralité). Megtalálható ugyan mellette az ősi eredetű tartományi kormányzó, de a XVII–XVIII. századra ez gyakorlatilag tartalom nélküli címmé válik. Az intendánsok gyakran köznemesi származásúak, de a király megnevesíti őket. Tocqueville így vélekedik róluk az Ancien Régime-ről szóló munkájában: „D'Argenson márkai emlékirataiban elmondja, hogy egy nap Law így szólt hozzá: Sohasem hittem volna, amit akkor láttam, mikor controleur général des finances voltam. Tudja meg, hogy ezt a francia királyságot harminc intendáns kormányozza. Nincs maguknak sem parlamentjük, sem rendjeik, sem kormányzóik, e harminc, tartományokba küldött államtanácsi megbízotton múlik a tartományok boldogsága vagy boldogtalansága.”

sokat tesz a terület fellendítéséért. Az idők szavának engedelmeskedve nekilát a kataszteri felmérés gyakorlatilag lehetetlen feladatának, igazságosabbá teszi a *taille*⁴ elosztását és egyszerűsíti beszédését, ezen kívül humánusabbá teszi az eddig minden évben lázongást és anarchiát okozó milíciarendszert⁵. Legnagyobb horderejű döntése talán mégis az, hogy saját hatáskörében eltörli a *corvée*-t⁶, fizetést és elfogadható munkafeltételeket ad az utak építésén és karbantartásán dolgozó parasztnak. Hála ezen intézkedéseknek, nemcsak Limoges népe foglalta dalocskákba nevét, hanem felhívta magára a párizsi „filozófus” körök figyelmét is, akikkel folyamatosan kapcsolatot tart. A vidéki intendáns leveleket ír, teoretikus vitákat folytat a szabad gabonakereskedelem védelmében, de más kérdésekkel is foglalkozik fiziokrata, illetve általában vett liberális szellemben.

Nem meglepő tehát, hogy az enciklopédisták, sőt maga Voltaire, és Turgot személyes jóbarátja, Condorcet, örömmel fogadják a hírt, hogy az új király (1774-ben vagyunk, XV. Lajos halálának évében) meneszti Choiseul-t és annak minden kreatúráját, így a *controleur général des finances*⁷ posztját elfoglaló korrupt és koncepciótlan de Terray abbét is.

⁴ A *taille* évi fejadó, amely alól mentesek mind a nemesek, mind az egyházi személyek.

⁵ A milícia a központi hadsereget kiegészítő, helyi irányítású és toborzású katonai szervezet. Sorshúzással választják ki azokat, akiket köteleznek a szolgálatra, a szerencsétleneknek hat évig kell, nyomorúságos körülmények között, szolgálatot teljesíteniük. Mivel viszonylag újkéletű intézmény, nem tartozik egyetlen helyi, feudális hatalom alá sem, teljesen az intendáns parancsnoksága alatt működik, Turgot-nak tehát szabad keze volt, bátran reformálhatta, humanizálhatta ezt a gyászos emlékkü intézményt.

⁶ A *corvée* eredetileg földesúri jog, amely alapján a földesúr a fennhatósága alá tartozó parasztnak munkanapjainak bizonyos hányadát a saját hasznára fordíthatta – gyakorlatilag tehát a robot egy fajtájáról van szó. A nagymértékű centralizációra jellemző, hogy az állam ezt a jogot is kisajátította magának: a XVIII. századra államilag kötelező útfenntartási munka lesz belőle. Filozófus és fiziokrata körökben gyűlölt, barbárnak bélyegzett intézmény.

⁷ A *controleur général des finances* a pénzügyek főfelügyelője, gyakorlatilag az ország első számú tisztviselője. Mivel minden pénzkérdés az ő hatáskörébe tartozik, gyakorlatilag az ország ura. Más kérdés, hogy elég bizonytalan poszt, a királyok gyorsan

Turgot egyelőre csak a tengerészeti tárca élére kerül, de nyílt titok, hogy az uralkodónak nagyobb tervei vannak személyével. Így is lett, mindössze egy hónapot foglalatoskodott Turgot a tenger ügyeivel, utána a király őt nevezte ki a *controleur général des finances* posztjára.

A csúcsra került tehát, de továbbra sincs irigylésre méltó helyzetben. A Parlamentekkel elbánó Maupeou helyett ugyanis az a Maurepas lett a Pecsétek Őre⁸, aki szerint „parlamentek nélkül nincs monarchia sem”. Nem kétséges viszont az sem, hogy a Parlamentek visszaállításával lehetetlenné válik bármiféle reform, amely akár a gazdaság, akár a vallás, akár a gondolat nagyobb szabadságát eredményezné, hiszen az ott ülő helyi hatalmasságok – nemesek és polgárok egyaránt – élénken védik gazdasági hatalmukat, és erősen a janzenizmus⁹ felé hajló, szigorú katolicizmusukat. A király egy ideig ugyan hezitál visszaállításuk kérdésében, de végül nem tud ellenállni Maurepas ösztönzésének, és annak a csábításnak, hogy népszerűsége várhatóan az egeket fogja ostromolni, hogyha enged. Turgot látványosan távol marad a vitától, noha nézetei – mint minden „filozófusé” és fiziokratáé – bizonyosan antiparlamenterek. Csendben marad, mert egyelőre túl sokat köszönhet az őt posztjára segítő Maurepas-nak ahhoz, hogy első megnyilvánulásával szembekerüljön vele.

„Berendezkedése” után azonnal memorandumot intéz a királyhoz, amelynek tartalmát három pontban szokták összefoglalni: szó sem lehet csődbejelentésről, szó sem lehet kölcsönökről, szó sem lehet adóemelésről. Ehelyett javaslatot tesz pénzügyi szigorításokra, az udvarnak szóló járadékok lecsökkentésére, abból a célból, hogy a kiadásokat a bevételek alá szorítsák, így az éves megtakarításokból rendezzék az eddig felgyülemlett adósságokat. Ezek az alapelvek egészen biztosan helyesek, hibát csak ott követ el, hogy nem vet számot az Ancien Régime politikai

váltogatták őket. Mai értelemben egyszerre pénzügy-, belügy- és kereskedelmi miniszter. Gyakran töltik be ezt a posztot közrendű származásúak, fontos feltétele a pénzügyi ill. jogi végzettség.

⁸ A Pecsétek Őre a Királyi Tanács leghatalmasabb tagja, gyakorlatilag államminiszter.

⁹ A janzenizmus kapcsán ld. A Második Levél rövid bevezetőjét.

realitásával. Egy ilyen takarékosági program feltétlenül ütközik az udvari arisztokrácia, és főleg Marie-Antoinette érdekeivel és akaratával, ellenükben pedig, ahogy a példa mutatni fogja, nem sokáig lehet kormányozni.

Lépéseket tesz továbbá egy liberális-fiziokrata ihletésű gazdaságpolitika megvalósítására: eltörölteti az ország egész területén – a Parlamentek óriási tiltakozása ellenére – a *corvée*-t, felszámolja a városi ipar céhes maradványait, bejelentési kötelezettség mellett szabaddá teszi az iparvállalást, ezenkívül Malesherbes-sel karöltve kísérleteket tesz az uralkodó meggyőzésére arról, hogy helyes lenne felhagyni a protestánsokat továbbra is sújtó megkülönböztetéssel. Ezekkel a lépésekkel fokozatosan magára haragítja az udvart, a királynét, a Parlamenteket, a klérust. Egyetlen támasza a „filozófus” értelmiség marad, amelynek barátsága és jóindulata inkább nehezíti, mint javítja az udvarnál elfoglalt helyzetét.

Országlásának legszínesebb epizódja az úgynevezett „gabonaháború”, amiből azonban Turgot nem győztesként tér meg. Jó fiziokrata szellemben eltörli a gabonakereskedelem szabadságának minden monopolista szellemű korlátozását, bízva abban, hogy a szabadverseny, a konkurencia olcsóbbá és biztosabbá teszi a nép ellátását. Teoretikusan biztosan igaza van, balszerencse, hogy 1774 rossz termést, éhínséget, spekulációt és így végsősoron kudarcot hozott Turgot-nak. Bár a parasztok éhségfelkeléseiben egészen biztosan része volt Turgot udvarbeli ellenfeleinek, akiknek érdekeit a liberalizálás alapvetően sértette, tény az is, hogy Turgot nagyrészt saját doktrinerségének köszönhetette a kudarcot. Megsejtette a jövő útját, de nem vette figyelembe az infrastruktúra és a kereskedelmi morál terén mutatkozó francia lemaradást. Fontolva haladás helyett mindent egyszerre akart meglépni. A gyakorlati sikertelenség ebben a kérdésben egyértelmű, de ez persze nem jelenti egyúttal a teória kudarcát is.

A gabonaháború nem tántorította el hitbéli meggyőződésétől: nem túl hosszú kormányzása végéig fenntartotta a gabonakereskedelem szabadságát Franciaországban. Nem ez buktatta meg végül, eltávolíttatása egy soktényezős politikai egyenlet végeredményének tekinthető. Nem volt

hajlandó például Vergennes harcias külpolitikáját¹⁰ támogatni, egyrészt a pénzügyi szigorúság okán, másrészt pedig azért, mert a „szabadság szellemének” megfelelően igazi anglofil volt. A Parlamentek is hangosan követelték távozását, az udvarral és Marie-Antoinette-el fenntartott viszonya pedig egyszerűen rettenetes volt. Az utolsó csepp mégis az volt a pohárban, hogy benyújtott a királynak egy memorandumot, amely a rendi alapokon felépülő Parlamentek helyett egy – persze nagyon magas census alapján – választott gyűlést javasolt létrehozni, amelynek hatásköre igen szűk lett volna: a király melletti tanácsadói jogkör. Ezzel a végletekig centralizálta volna az ország irányítását, ami szerinte azért lett volna üdvös, mert a rendek csak a saját érdekeiket hajlandók tekinteni a Nemzet java helyett, ezért vétőzzák meg rendszeresen az ő javító szándékú intézkedéseit. Tanácsa szerint a királynak egyedül kellene kezébe vennie a dolgokat, mint szükségszerűen elfogulatlan irányítónak, aki az egész ország javát tekinti.¹¹

Ez a javaslat alapjaiban rombolta volna le az Ancien Régime politikai szervezetét, ezt a király akkor sem fogadhatta el, ha pillanatnyilag az ő hatalmát is növelte volna a reform. Ezután már tényleg nem következhetett más, mint Turgot menesztése. Sokszor visszasírják majd, látván, hogy utódai – Necker, Brienne, Calonne – jóval kevesebb hozzáértéssel és alázattal, de ugyanazokba a korlátokba ütköznek.

1776-tól tehát Turgot a kegyvesztettek visszavonult életét éli, frogat, sőt néha még társaságba is jár, de összességében csalódott és megfáradt ember benyomását kelti. 1781-ben éri a halál, egész életét megkeserítő, apjától örökölt köszvénye viszi el. Halála után csak úgy záporoznak rá a késői elismerések.

¹⁰ Vergennes XVI. Lajos külügyminisztere, harcias angolelenség jellemzi, az 1763-as területvesztéseket most az amerikai lázadók támogatásával szándékozik megbosszulni. Márpedig lehetetlennek tűnik pénzügyileg rendbe hozni egy országot, ha még háborús kiadások is jelentkeznek.

¹¹ Ez a gondolat igen népszerű filozófus és fiziokrata körökben, a problémák megoldását a „jó zsarnoktól” várják.

Turgot és a fiziokratizmus

A fiziokrata gondolat tulajdonképpen reakciót jelent a merkantilizmus koncepciótlanságára. Annyiban a modern közgazdaságtudomány őse, hogy „ők fedezik fel, hogy a gazdasági élet jelenségei egy különálló rendszert alkotnak, és olyan törvényeknek engedelmeskednek, amelyek közvetlenül a dolgok természetéből származnak” (Gignoux). A „természeti állapotot” akarták megérteni, amely törekvés jól beleillett a XVIII. század racionális természetkultuszába.

A fiziokrata gondolat megértéséhez szükséges tudnunk, hogy Franciaország gazdasági fejlődése a korra meglehetősen féloldalassá vált. Az ipar, Colbert és mások tevékenységének köszönhetően, ha nem is teljesen, de többé-kevésbé lépést tartott Angliával és Hollandiával. A mezőgazdaság azonban nem követte ezt a fellendülést: mind technikai téren, mind a megművelt föld arányait tekintve a helyzet tragikus volt. Jórészt ennek volt köszönhető Turgot gabonával kapcsolatos kudarca.

A fiziokratizmus első számú ideológusa, Turgot atyamestere, Quesnay, elsődleges céljával a mezőgazdaság felzárkóztatását tekintette. Az agrárközpontú látásmódot azzal indokolta, hogy a mezőgazdaság egy ország gazdasági életének az egyetlen valóban termékeny szférája, az ipar és a kereskedelem valójában csak átalakít illetve áthelyez, lényegében tehát sterilek, az agrárszféra termékeny csak valójában, mint a *produit net*, az igazi termék létrehozója. A cél tehát minél több és minél jobb minőségű *produit net* létrehozása. (Nem lehet nem észrevenni a doktrína morális töltését, a békés, nyugodt, magával megelégedő falusi élet felsőbbrendűségének hirdetését a város erkölcstelensége felett.) Mivel véleményük szerint az agrárszféra termékeny egyedül, következésképpen a földbirtok az adókievítés egyetlen lehetséges alapja.

A sok és jó minőségű mezőgazdasági termék létrehozásának fontos feltétele a teljes szabadság, a növénymegválasztás szabadsága éppúgy, mint az értékesítése. A szabadság fogalomkörének égjsze alatt találkozik a fiziokrata gondolat egy gazdag kereskedő, Gournay nézetrendszerével, akitől pedig semmi sem áll távolabb, mint az agrarianizmus. Mint minden vérbeli kereskedő, ő is gyűlöl minden monopóliomot, a kereskedelem teljes

szabadságáért küzd. Nézetei szerint az összes városi kiváltságot meg kell szüntetni, hiszen az ipar csak a szabad versenyben erősödhet, csak így nőheti ki magát. Egészen máshonnan indul tehát, de ugyanoda érkezik, mint Quesnay: a szabadság közös nevezőjén találkozik a két doktrína. Ez a találkozás egyébként nagyon jót tesz a fiziokratizmusnak, véget vet ugyanis félordalasságának, egyoldalú agrárközpontú szemléletének.

Nem mondhatjuk tehát, hogy Turgot lett volna a mozgalom szülőatyja vagy fő ideológusa. Neki ennél jóval hálátlanabb szerep jutott, ő volt az első, aki előbb kicsiben (ld. a limoges-i intendatura), később pedig igazán nagyban megpróbálta ezen elveket a gyakorlatba átvinni. Talán, ha hagyták volna dolgozni, elképzeléseit hosszú távon kifuttatni, rendet rakott volna a monarchia zilált pénzügyeiben, XVI. Lajos nem kényszerült volna 1789-ben végső megoldásként összehívni az 1614 óta hanyagolt rendi gyűlést. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy Turgot, az Ancien Régime nem egy hagyományát megnyírbálni szándékozó reformterve ellenére, a rendszer talán utolsó, elszalasztott esélye volt.

Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy bukásához saját ügyvitel is hozzájárult. Igazáról mélyen meg volt győződve, nemcsak hogy rosszul, hanem gyakorlatilag egyáltalán nem politizált, csak döntött és cselekedett. Egyszerre támadott meg minden kiváltságot, meg sem próbált szövetségést szerezni magának. Reformtervét azonnal, késlekedés nélkül akarta végrehajtani, amikor pedig ebben zavarni látszottak az Ancien Régime politikai játékszabályai, szabályos királyi diktatúra létrehozására tett javaslatot. Ebbe Lajos nem egyezhetett bele, a felháborodott rendek éppúgy elsöpörték volna, mint ahogy ez meg is történt 1789-ben. Turgot diktatórikus elképzeléseiben felfedezhetjük egyébként a fiziokratizmus „jó zsarnokra” vonatkozó elképzelését. A *bon tyran* a hierarchiát felrúgva, a népre támaszkodva a kiváltságosok ellenében – paradox módon – diktatórikus eszközökkel biztosítaná mindenki szabadságát. Ez kétségtelenül paradoxon, de nem kevésbé az a Parlamentek szerepe, amelyek Montesquieu-től fogva sok későbbi liberális szemében a királyi hatalom ideális ellensúlyát és alternatíváját jelentik, a gyakorlatban azonban minden gazdasági, vallási vagy politikai liberalizálás útjában álltak. A XVIII. század második felének nagy kérdése véleményem szerint ez:

diktatórikus úton a szabadságért (Turgot-tól Voltaire-en át az összes filozófus ezt választja) vagy a szabadság(ok) nevében a privilégiumokért, és végső soron az intoleranciáért? A kérdést végsősoron a Forradalom sem dönti majd el, a toqueville-i első szakasz inkább a Parlamentek, az autoriter második szakasz pedig inkább a filozófusok szellemében látszik zajlani. Turgot mindenesetre tett egy lépést a „királyi forradalom” radikalizálása felé – belebukott.

Levelek a toleranciáról

Mint már említettem, az Enciklopédia kora a polihistorok kora. Turgot-nak közgazdasági kérdések tárgyalása mellett – és természetesen nem minden összefüggés nélkül – maradt ideje a vallási és lelkiismereti szabadsággal is foglalkozni. A levelek az életpálya igen korai szakaszában, 1753–54. során keletkeztek, de Turgot élete végéig fontosnak tartja őket, olyannyira, hogy 1775-ben, hatalma csúcán, Malesherbes-sel karöltve ezen levelek szellemiségét követve próbálta rávenni a királyt arra, hogy törölje el végre a protestánsokat és zsidókat sújtó korlátozásokat. Hogy nem jártak sikerrel, nos, ez az „Ancien Régime szabadságainak letéteményesei”, a Parlamentek és persze a klérus lelkén szárad.

A levelek alapgondolata szerint a földi kormányzat csak az ember földi létéért felelős, azt irányítja, azt szabályozza törvényeivel. Ezzel ellentétben a vallás az üdvözülés, a halál utáni lét kérdéseivel foglalkozik, az ezen szférával kapcsolatos döntések tehát nem tartoznak másra, csak a megmentendő lélek „tulajdonosára”. Sok minden következik ebből. Elsődlegesen az, hogy bárkire lelki alkatával és meggyőződésével ellentétes hitet erőltetni bűn, megbocsáthatatlan zarnokság. Egyrészt morális szempontból, hiszen ha az Utolsó Ítéletkor az egyén hite bizonyul az igaz hitnek, de a rákényszerített vallás miatt elkárhozik, az igazságtalanság jóvátehetetlen, ha viszont mégis a kényszerített hit lenne az igazi, nos, az erőszak akkor is felesleges, mert az áttérés felületes és hazug lesz, nem hozhat üdvözülést. Másrészt viszont (most lássunk egy szkeptikus-pragmatikus, jóval földibb megközelítést) az államra nézve felmérhetetlen veszélyt jelent az erőszakkal áttérítettek elfojtott hite: nem

lesznek államuknak jó polgárai, még rosszabb esetben – lásd a francia protestánsokat – egyszerűen elhagyják az országot, és egy másik államot szerencsétlennek értékes jelenlétükkel, s persze vagyonukkal. Sok tolerált vallás megléte esetén viszont a hitek versengése és konkurenciája mindenkire nézve kedvező szellemi és anyagi teljesítményekre ösztönöz. (Turgot gondolkodásában mindig érdekes egyveleget alkotnak a morális és pragmatikus szempontok.)

A liberális elképzeléseket követi tehát annyiban, hogy elegendő intelligenciát tételez fel az embereknél arra, hogy megválasszák világnézetüket. Liberalizmusa azonban nem „tisza”: úgy véli, hogy az emberek – főleg a kevéssé műveltek – hajlamosak arra, hogy destruktív szekták befolyása alá kerüljenek, így az állam jogosult, sőt köteles favorizálni egy pragmatikus szempontok szerint kijelölt vallást (nem feltétlenül a katolicizmust!!!), amelynek széleskörű befolyása gátat szabna az említett gonosz szekták térnyerésének. Az állam és polgárának viszonya így az apa–fiú viszonyhoz lenne hasonlatos, tanácsot szabad tehát adni, kényszeríteni nem. Ez kétségtelenül laicizáló, ugyanakkor konzervatív szála Turgot gondolkodásának, úgy látszik, hogy az egyén racionalitásába vetett hite mégsem végtelen. Egy szintizta liberális gondolat még ezt a tanácsadás–motívumot sem engedte volna meg.

Mégis merész tézisek ezek az ifjú, 26 éves szerző tollából, hiszen gyakorlatilag nem kevesebbről van szó, mint a katolikus egyház és a monarchia, az Oltár és a Trón több évszázados összefonódásának megszüntetéséről. Az egyház és az állam lényegében szétválík Turgot elképzeléseiben – illetve mégsem egészen. Inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy az egyházak alárendelődnek az államnak, feladatot kapnak az államtól, mégpedig azt, hogy hasznos erkölcsi ismeretekkel lássák el az új generációkat, neveljék beléjük az állam érdekeinek tiszteletben tartását. A doktrína tehát, ha szabadságpárti is, mégsem teljesen liberális, bizonyos etatista vonásai jól látszanak, amikor megkérdőjelezi az egyházi földbirtok létjogosultságát (szerinte a hívők tartják el papjaikat). Egy tiszta liberális elmélet egyszerűen nem határozná meg, ki birtokolhat földet és ki nem.

Az állam és az egyház szétválasztása komoly következményekkel jár az egyházra nézve, hiszen többé nem az Intézmény, hanem csak egy a

sok közül, amelyek mozgásban tartják az állam gépezetét. (Nem az a lényeg, hogy igaz, hanem az, hogy hasznos.) A katolikus vallás tehát többé nem tarthat igényt különösebb védelemre. Az a tétel pedig, hogy a katolicizmusnál az állam érdekeit tekintve jóval megfelelőbb lenne a természetvallás valamelyik változata, óriási blaszfémianak tűnik, pedig egyszerűen csak pragmatizmus. Még azt sem jelenti, hogy Turgot maga ne lehetne buzgó katolikus, egyszerűen csak szétválík a hit – ami az egyén dolga, és a hasznosság – amely az egész társadalom ügye.

Logikája hibátlan és szenvedélyes, amikor arról ír, hogy az igazán erős és mély hit toleráns, mert a mást hívőről is ugyanazt a megintgathatatlanságot tételezi fel, és belátja, értelmetlen a szellemi terror. Az állami intolerancia pedig annál is lehetetlenebb, mert az állam a törvények és nem a hitek felett úr. Axióma lett az a tétel, hogy a hatalom ott, ahol nem feltétlenül szükséges, zsarnokság. Gondolatmenete fényesen bizonyítja, hogy a vallás terén nincs rá szükség, hiszen egy protestáns vagy egy zsidó is jó állampolgára lehet hazájának.

A trón és az oltár szétválasztása azonban következményekkel járhat az államra nézve is, hiszen egycsapásra véget vet a bossuet-i isteni jogon alapuló monarchiának¹², ez a szimbiózis pedig legalább olyan hasznos volt az előbbinek, mint az utóbbinak. Ebből a szempontból tekintve Turgot teljesen következetesen jár el, az isteni monarchia megkérdőjelezése után alkotmányt kér a királytól (hiszen Bossuet nem az), ennek apropóján adja be *mémoire*-ját, amibe végül is belebukik. Még egyszer meg kell jegyeznünk, hogy Turgot annyira meg volt győződve jövőképének helyességéről, hogy nem vette figyelembe a jelent, még kevésbé a múltat. Hogyan is fogadhatta volna el egy Capet az Ancien Régime lebontását?

¹² Bossuet (1627–1704) jelentős francia egyházi személyiség. Számos teológiai és politikai jellegű munkája közül a legjelentősebb a „Politique tirée de l'Écriture sainte” (A Szentírás alapján alapuló politika), amelyben vázolja az Istentől eredő és csak neki felelős abszolút monarchia alapelveit.

IRODALOM

GIGNOUX, C.-J.: *Turgot*, Fayard, Paris, 1945.

LAUMER, LUCIEN: *Turgot ou le mythe des réformes*, Albatros, Paris, 1979.

SAY, LÉON: *Turgot*, Hachette, Paris, 1891.

NEYMARCK, ALFRED: *Turgot et ses doctrines I-II*, Slatkine Reprints, Geneve, 1967.